

ARHITEKTURA OBREDNO-UKOPNOG PROSTORA STARČEVAČKOG NASELJA U SLAVONSKOM BRODU

Izvorni znanstveni rad

UDK 903.5(497.5 Slav.Brod) "6343"

Dr. sc. KORNELIJA MINICHREITER

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

Tijekom 1997. - prve godine sustavnih arheoloških istraživanja u istočnom dijelu Slavenskog Broda otkriven je obredno-ukopni prostor starčevačke kulture posebno označen i omeđen kružnim ogradama unutar jednog od najvećih do sada otkrivenih naselja rane faze starčevačke kulture (Linear A-stupanj) u ovom dijelu Europe. Ukopi ljudskih kostura na starčevačkim lokalitetima velika su rijetkost, pa su među 453 evidentirana nalazišta (od toga 66 u Hrvatskoj), samo u 64 otkriveni ljudski ukopi (3 u Hrvatskoj), što iznosi svega 14% (0,6% u Hrvatskoj). Dosad otkriveni kosturi bili su u pravilu ukopani u zemunicama ili jamama unutar naselja između stambenih (radnih) zemunica ili otpadnih jama i nemaju nikakvih posebnih obilježja. Najnovija istraživanja u Slavenskom Brodu otkrila su po prvi puta na nalazištu starčevačke kulture, ograde oko prostora s ukopima, koji je na taj način bio izdvojen i posebno označen u naselju. Obredno-ukopnim prostorom dominirale su velika i mala zemunica. U velikoj zemunici bila su ukopana tri kostura (dva bez glave), a u malojoj zemunici jedan kostur (bez lica) u skvrčenom položaju zatrpani zemljom, komadima keramike, kamenim alatima i kulturnim predmetima. U velikoj zemunici otkrivene su dvije obredne peći i nekoliko skupina keramičkog posuda s mnogobrojnim životinjskim kostima (obredne gozbe). Uokolo manje zemunice otkriveni su nizovi okomitih drvenih stupova koji su ispred njezinog ulaznog dijela i uokolo nje tločno oblikovali trijem i najvjerojatnije držali posebno izgrađenu nadstrešnicu, što upućuje na istaknuto značenje pokojnika unutar plemenske zajednice. Velike ograde koje okružuju obredno-ukopni prostor prekidaju se na zapadnoj strani, gdje je u istraženom dijelu terena otkriven niz velikih okomitih stupova koji su vjerojatno držali konstrukciju prolaza (vrata) iz naselja u ovaj posebno izdvojen dio. Terenska evidencija pokazuje da se starčevačko naselje prostire na površini od 20.000 m² (istočno naselje) i da su u Slavenskom Brodu i njegovoj periferiji otkrivena još dva velika istovremena naselja, 2 km sjevernije na "Igraču" u Bukovlju (sjeverno naselje) i oko 2 km zapadnije u okolici Poljoprivredne škole blizu Glogovice (zapadno naselje).

Tijekom prve godine sustavnih arheoloških istraživanja ljeti 1997. g., na zemljištu "Galovo-Ciglan" u istočnom dijelu Slavenskog Broda otkriven je obredno-ukopni prostor starčevačke kulture, posebno označen i omeđen kružnim ogradama, unutar jednog od najvećih do sada otkrivenih naselja rane faze starčevačke kulture (Linear A-stupanj) u ovom dijelu Europe (MINICHREITER 1997.: 40-43; ISTA 1999.: 7-15; ISTA 1999.a: 25, 29; ISTA: 1999.b (u tisku); ISTA 1999c (u tisku).

U najstarijoj neolitičkoj kulturi panonskog i balkanskog prostora, ukopi ljudskih kostura rijetko su pronalazeni. Na cijelom prostoru kulturnog kompleksa starčevačke kulture (uže područje: sjeverna Hrvatska, Vojvodina, uža Srbija, Kosovo, sjeverna Makedonija, istočna i središnja Bosna) koji obuhvaća i njezine regionalne tipove (Körös u Mađarskoj i Rumunjskoj, Čavdar-Kremikovci-Karanovo u Bugarskoj,

Anzabegovo-Vršnik u Makedoniji), od do sada evidentirana 453 naselja (66 u Hrvatskoj) samo u 64 otkriveni su ljudski ukopi (3 u Hrvatskoj) što iznosi svega 14% (u Hrvatskoj 0,6%). Stoga je otkriće ljudskih ukopa u Slavenskom Brodu od posebnog značaja jer je već u početku arheoloških radova istražena velika površina starčevačkog lokaliteta (1.150 m²), za koji se pretpostavlja da se prostire na površini od 20.000 m² i to je najveće ranoneolitičko naselje otkriveno u širem panonskom prostoru.

Dosad otkriveni kosturi na starčevačkim lokalitetima bili su u pravilu ukopani u zemunicama ili jamama unutar naselja između stambenih (radnih) zemunica ili otpadnih jama i nemaju posebna obilježja (MARKOVIĆ, Z., 1994.: 43-44). Veliki nedostatak pri pronalaznju ionako rijetkih lokaliteta s kosturnim ukopima je taj, što su u skoro svim nalazištima istraživane samo male površine (nekoliko sonde i to u razmacima po te-

renu) tako da se u većini nalazišta nije mogao vidjeti oblik zemunica ili jama u cijelosti, a kamoli njihov raspored i odnos prema susjednim objektima. Istraživanja velike površine u Slavonskom Brodu (u narednim arheološkim radovima planira se godišnje istražiti daljnjih 800 - 1.000 m²), omogućila su, po prvi puta na nalazištu starčevačke kulture otkrivanje ograde oko prostora s ukopima, koji je na taj način bio izdvojen i posebno označen u naselju. Takve kružne ograde oko nekropola pronalazene su u zemljama srednje Europe (Austrija, Mađarska, Njemačka, Češka i Slovačka) i pripadaju mlađim kulturama neolitika (TRNKA, G., 1991.: 1-133; PETRASCH, J., 1990: 409-528), dok su ograde i obredno-ukopni prostor u Slavonskom Brodu (prema pokretnim nalazima pripada početnim fazama starčevačke kulture - Linear A-stupnju) najstariji nalaz ove vrste na tlu Europe. Kružne ograde oko objekata u kojima su ukopani samo odabrani članovi plemenske zajednice ukazuje da se unutar naselja željela izdvojiti značajna i strogo čuvana površina, koja je bila zaštićena kao neka vrsta svetog mjesta. Premda se već više od stotinu godina istražuju naselja starčevačke kulture, još uvijek nisu pronađene njihove nekropole gdje su stanovnici brojnih naselja ukapali svoje mrtve. Arheološko nalazište u Slavonskom Brodu pruža velike mogućnosti za bolje upoznavanje ne samo kulta mrtvih i religije neolitičkih stanovnika na ovim prostorima, već i urbanizacije prvih zemljoradničkih naselja.

Arheološka istraživanja starčevačkog lokaliteta u istočnom dijelu Slavanskog Broda na zemljištu "Galovo-Ciglana", dokumentirana su po najnovijim arheološkim metodama¹, tako da brojevi pokretnih i nepokretnih objekata navedeni u ovom radu označavaju brojeve stratigrafskih jedinica SJ².

¹ Prva objava novog načina vođenja terenske dokumentacije u radu S. Vrdoljak i M. Mihaljević: Istraživanje nalazišta Slavča /Nova Gradiška, 1998.) u Obavijestima HADa 1/1999., 34-48.

² Na arheološkim istraživanjima u Slavonskom Brodu primijenili smo vođenje terenske dokumentacije na nov način – obilježavanje nepokretnih i pokretnih objekata prema stratigrafskim jedinicama, što je već nekoliko godina usvojen način u zapadnoj Europi i susjednoj Sloveniji. Na taj način lakše će se unositi terenski podaci u računalnu bazu, a ovakav način vođenja dokumentacije omogućava detaljan i potpun unos svih potrebnih podataka o nalazu na samom terenu. Arheolozi koji istražuju po Slavoniji počeli su voditi dokumentaciju po stratigrafskim jedinicama (M. Dizdar i M. Krznarić-Škrivanko lokalitet "Sopot" kod Vinkovaca; S. Vrdoljak i M. Mihaljević u Mačkvcu i na "Slavči" kod Nove Gradiške i J. Miškiv na "Galovu-Ciglani" u Slavonskom Brodu). Na temelju osobnog terenskog iskustva zalažemo se za ovakav način vođenja terenske dokumentacije jer bi se tako stvorila ujednačena terenska arheološka dokumentacija, dostupna i razumljiva svim arheolozima. S obzirom na to da su ovo početne godine stvaranja obrazaca stratigrafskih jedinica, posebnih nalaza, fotodokumentacije, crteža i raznovrsnih uzoraka, nadamo se da ćemo u skorjoj budućnosti stvoriti jednake obrasce za sve vrste nalazišta i da će jedan od propisanih uvjeta u dozvoli za arheološka istraživanja biti vođenje ovakvog načina dokumentacije.

SJEVEROZAPADNA DRVENA OGRADA SJ 07³ (SONDE A/1, A/7, A/8, B/8, C/8)

Sjeverozapadni dio obredno-ukopnog prostora završava drvenom ogradom izgrađenom od gusto poredanih okomitih oblica koje su u dužini od 13 m od sjeveroistoka prema jugu u blagom luku zatvarale ovaj dio prostora (Sl.2,3,5). Rov u kojem je ograda ukopana u zdravici, bio je prosječne širine 40 cm i dubine 50 cm.

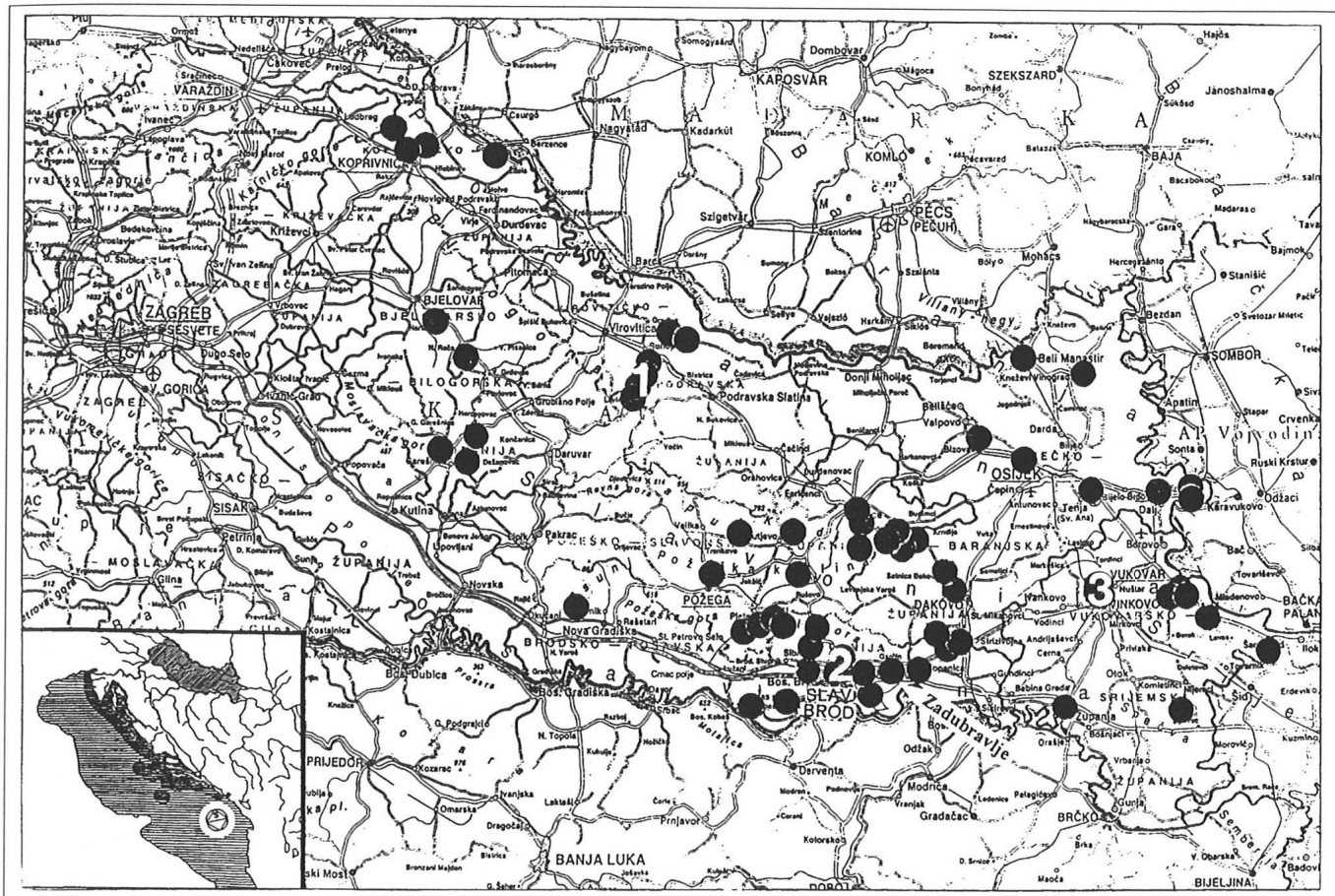
U blizini sjeveroistočnog završetka ograde, na udaljenosti oko 50 cm prema istoku, otkriven je samostojeći okomiti drveni stup SJ 063, debljine 20 cm, ukopan oko 15 cm u tlo. Nažalost ovaj dio zemljišta je prijašnjim iskopom Ciglana uništen, tako da sjeverni dio obredno-ukopnog prostora ostaje neodređen (Sl. 2). Ipak velika sličnost s južnim završetkom drvene ograde SJ 07 i nizom stupova uz nju ("zapadna vrata") pruža mogućnost pretpostavke da su i na sjevernom dijelu obredno-ukopnog prostora bila vrata - prolaz ("sjeverna vrata") iz stambenog dijela naselja u ovaj izdvojen prostor.

Na južnom završetku ograde otkrivena su dva niza od po tri okomita drvena stupa poredani u tlocrtu po stranicama istokračnog trokuta (Sl. 2,3,6a). U zapadnom nizu od sjeveroistoka prema jugozapadu, bila su ukopana tri stupa, u jednakim razmacima od 1 m i to najsjeverniji unutar ograde (SJ 07e), a druga dva samostojeća (SJ 07c i SJ 07d) zapadno od nje. Stupovi su bili promjera 20 - 30 cm i ukopani 20 cm (SJ 07d) odnosno 30 cm (SJ 07c i SJ 07e) u zdravicu. Srednji stup u zapadnom nizu (SJ 07c) imao je na svojoj sjevernoj strani vodoravnu oblicu (promjera 5 cm) ukopanu u zdravici pri njegovom dnu, koja je služila kao njegov potporanj. Južni niz stupova sastojao se od tri stupa od kojih jedan samostojeći (SJ 07d) i dva na završetku ograde (SJ 07a i SJ 07b) ukopani u razmacima od 70 odnosno 50 cm. Stupovi SJ 07d i SJ 07b promjera 25 cm bili su ukopani 10 - 15 cm, dok je srednji stup SJ 07a, promjera 30 cm bio ukopan 30 cm u zdravicu kao stupovi SJ 07c i SJ 07e. Ovi nizovi stupova nastavljaju se dalje prema jugu pa pretpostavljamo da su bili dio "zapadnih vrata" - prolaza iz stambenog u obredno-ukopni prostor starčevačkog naselja.

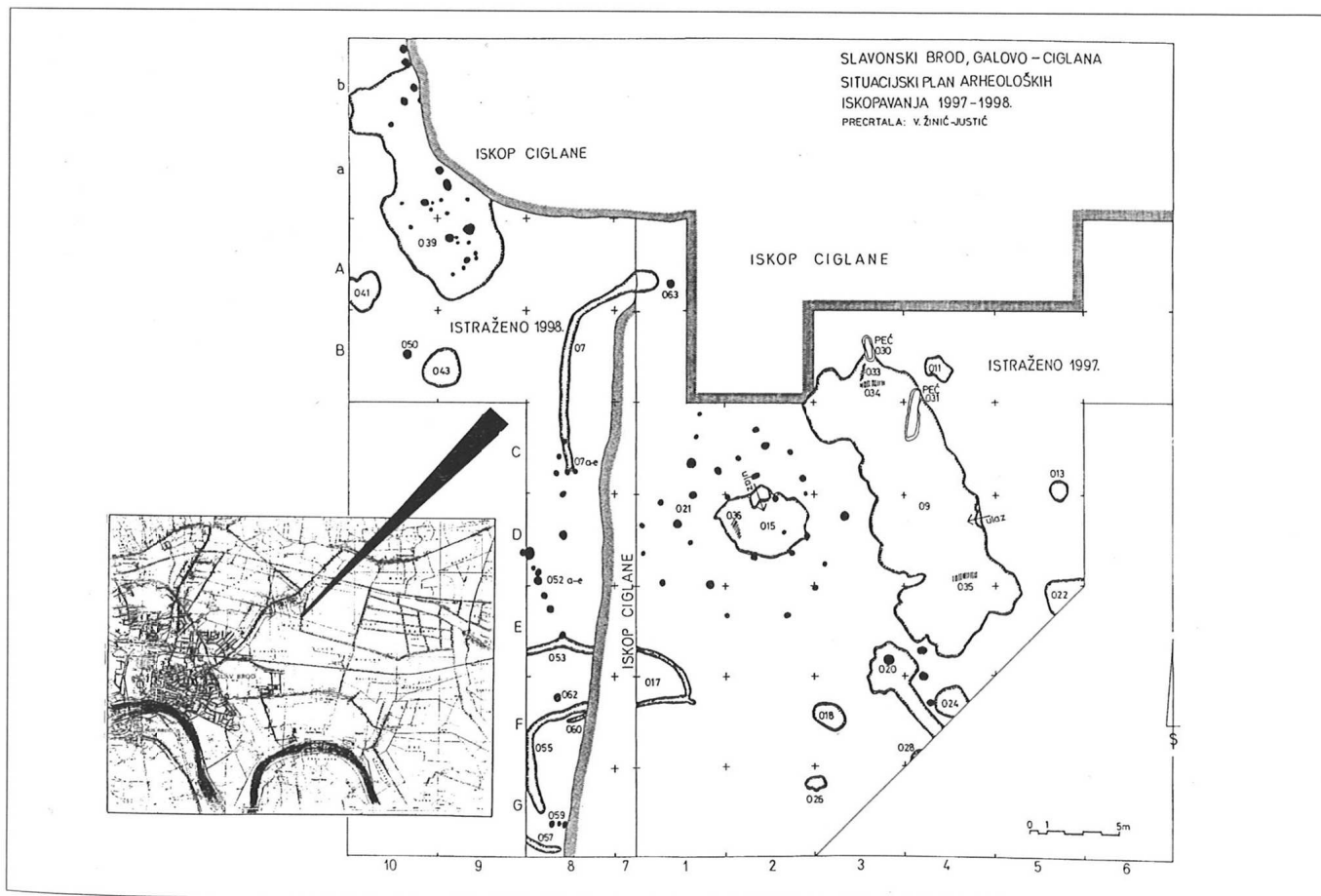
ZAPADNI PROLAZ - "ZAPADNA VRATA" SJ 052 (SONDE C/8, D/8, E/8)

Južno od sjeverozapadne ograde nastavljaju se prema jugu dva niza okomitih stupova (SJ 052 a - SJ 052

³ Svaki nepokretni objekt na terenu označen je s dva broja stratigrafskih jedinica, jer je posebno označen njegov oblik – arhitektura – primjer zemunica SJ 09, a posebno sadržaj u njoj, tj. njezina zapuna SJ 010. Na situacijskom planu arheoloških iskopavanja 1997.-1998. g. (slika 2) upisani su samo brojevi SJ koji označavaju arhitekturu, a isto tako i u tekstu.

Sl. 1. Naselja starčevačke kulture u Hrvatskoj. Ukopi u naseljima: 1. Pepelana, 2. Slavonski Brod, 3. Vinkovci

Sl. 2. Situacijski plan arheoloških iskopavanja 1997. i 1998.g. (precrta V. Žinić-Justić)

e) u pravilnim razmacima od 1,5 m (Sl. 2,4,5,6a). Međusobna udaljenost između tih dvaju nizova je 2,5 m, pa pretpostavljamo da je u prostoru najvećeg razmaka između završetka jednog i početka drugog niza bio prolaz - "zapadna vrata" iz naselja u obredno-ukopni prostor. Između pojedinih stupova u ovim dvama nizovima sigurno je bilo vodoravno isprepletano šiblje, jer su u zdravicu bili ukopani samo okomiti stupovi. Na skoro istovjetan način oblikovan je ulaz u kružni ograđeni prostor u središtu starčevačkog naselja u Zadubravlju (MINICHREITER, K., 1992.: 34, sl. 11, 18; ISTA 1992.a: 18, sl. 2, 3; ISTA 1993.: 97, sl. 1, 2; MARKOVIĆ, Z., 1993.: 115, ISTI 1994.: 139; DIMITRIJEVIĆ, S., TEŽAK-GREGL, T., MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N., 1998.: 66-67), stoga možemo s velikom vjerojatnošću rekonstruirati izgled ovog prolaza iz naselja u obredno-ukopni prostor. Promjer pojedinih stupova bio je do 40 cm, a na dva mjesta su stupovi učvršćivani dodatnim manjim stupovima uz njih.

DVOSTRUKA KRUŽNA DRVENA OGRADA SJ 017, SJ 053, SJ 055, SJ 057, SJ 060 I STUPOVI SJ 059 (SONDE E/8, F/8, G/8)

Južno od zapadnog prolaza otkriveni su dijelovi dvostruke kružne drvene ograde (napravljene od gusto poredanih okomitih oblica), koja zbog ograničenog iskopa nije mogla biti u cijelosti istražena (Sl. 2). Djelomičan iskop terena otkrio je dvostruku kružnu drvenu ogradu ukopanu u rov širine 40 cm, čiji vanjski promjer smjerom sjever-jug iznosi 12 m, a unutrašnji razmak 2 - 3 m (Sl. 2, 5). U nastavku arheoloških istraživanja 1999. g. istražiti će se zapadni dio ove kružne ograde dok je njezin istočni dio nepovratno uništen nedozvoljenim iskopom Ciglane⁴. U južnom dijelu kruga završavaju vanjska i unutrašnja oграда i u nastavku unutrašnje ograde ukopana su tri mala okomita stupa SJ 059a, b, c. U sjevernom dijelu kruga između vanjske i unutrašnje ograde otkriven je jedan okomiti stup SJ 062, promjera 40 cm, čija namjena nije za sada mogla biti utvrđena.

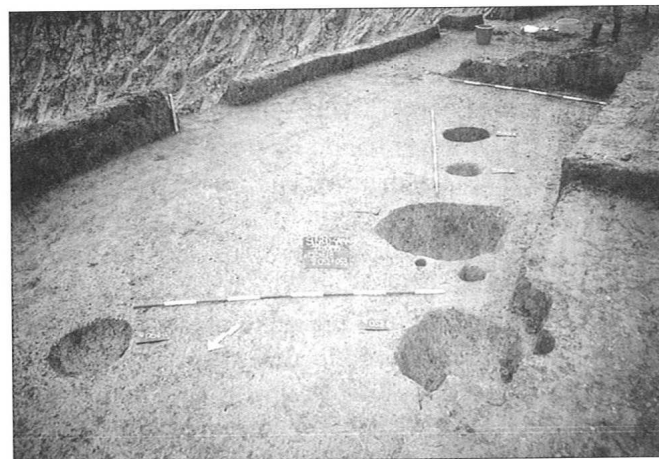
ZEMUNICA SJ 015 S JEDNIM UKOPOM LJUDSKOG KOSTURA SJ 036 (SONDE C/2, D/1, D/2)

"Zapadna vrata" ili zapadni prolaz iz stambenog u obredno-ukopni dio vodio je do zemunice SJ 015 koja

⁴ Nakon završenih arheoloških istraživanja 1997. g. Ciglana je prekopala istraženi dio terena i tom prilikom oštetila neistraženi dio zemljišta pa se ovaj objekt neće moći rekonstruirati u cjelini.

Sl. 3. Slavonski Brod, "Galovo", rov u koji je bila ukopana sjeverozapadna drvena oграда SJ 07 i rupe od okomitih stupova na južnom završetku (snimila K. Minichreiter)

Sl. 4. Slavonski Brod, "Galovo", rupe od okomitih stupova "zapadnih vrata", zapadnog prolaza SJ 052 iz stambenog u obredno-ukopni prostor (snimila K. Minichreiter)

je bila izgrađena u sredini zapadnog dijela obredno-ukopnog prostora gdje je dominirala na praznom prostoru okružena velikom nadstrešnicom, koju su držali nizovi drvenih stupova (Sl. 2, 6). Ova zemunica nije bila prekrivena na uobičajen način kao zemunice ovakvog tipa u naselju, koje imaju u pravilu nizove sitnih kolaca po svojem rubnom dijelu. Nadstrešnicu iznad zemunice SJ 015 držali su stupovi nejednake debljine (promjera 20- 40 cm), ukopani još po 20 cm u zdravicu. Raspoređeni u pravilnim razmacima od 1,5 - 2 m, stupovi su poput 3 koncentrične kružnice - vi-

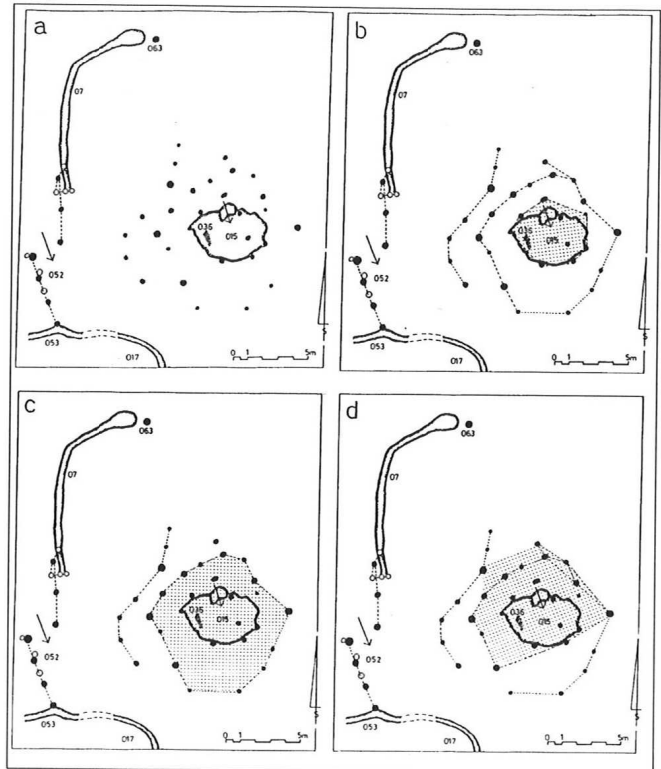

Sl. 5. Slavonski Brod, "Galovo", rovovi dvostruke kružne drvene ograde SJ 017, SJ 053, SJ 055, SJ 057, SJ 060 i rupe od okomitih stupova SJ 059 (snimio S. Kovačević)

jenca okruživali zemunicu na udaljenosti 2, 4 (5) i 6 (7) m od njezinog središta.

Ovakav tlocrtni raspored stupova ukazuje na nekoliko mogućnosti njezinog natkrivanja, no najveća je vjerojatnost da su deblji stupovi bili potpornji nadstrešnice, a tanji okomiti stupovi nosači ograde isprepletene od šiblja ili tanjih vodoravno postavljenih grana. Na slici 6 prikazane su tri mogućnosti natkrivanja zemunice SJ 015. Prva varijanta (Sl. 6b) prikazuje šatorasto natkrivenu zemunicu SJ 015, s nadstrešnicom koja je pokrivala šetnicu oko nje. Na njezinoj zapadnoj strani, prema zapadnom prolazu ("zapadnim vratima"), polukružno raspoređeni stupovi povezivali su drvenu ogradu od prepletenog šiblja. Druga varijanta (Sl. 6c) je veliki šator koji natkriljuje zemunicu SJ 015 i prostor oko nje, a na zapadnoj strani je oграда od isprepletenog šiblja. Treća varijanta (Sl. 6d) je nadstrešnica iznad zemunice SJ 015 i njezinog sjevernog ulaznog prostora, a na južnoj i zapadnoj strani polukružno raspoređeni stupovi povezuju drvenu ogradu od isprepletenog šiblja, s tim da je na jugozapadnom dijelu ulaz u taj ograđeni prostor.

Zemunica SJ 015 bila je u vodoravnoj projekciji skoro pravilnog kružnog oblika, promjera 5 m s gotovo ravnim dnom ukopanim 40 - 50 cm u zdravicu. Na

Sl. 6. Slavonski Brod, "Galovo"; a) detalj tlocrta zapadnog prolaza SJ 052 i zemunice SJ 015 s ukopom ljudskog kostura SJ 036, i tri mogućnosti natkrivanja zemunice; b) šatorasto natkrivena samo zemunica; c) šatorasto natkrivena zemunica i prostora oko nje; d) vodoravna nadstrešnica iznad zemunice i prostora oko nje. (po zamisli K. Minichreiter crtala V. Žinić-Justić)

njezinoj sjevernoj strani bio je ulaz u zemunicu preko jedne široke stepenice oblikovane kao mala platforma. Zemunica je imala tri unutrašnja prostora (sjeverni, istočni i zapadni) minimalne razlike ukopanog dna oko 15 cm. Zapadni prostor s ukopanim ljudskim kosturom SJ 036 bio je posebno oblikovan unutar zemunice i zauzimao je više od njezine polovice. Prostorno najveći (dimenzije 3 x 2,5 m), bio je ukopan nešto dublje, oko 20 cm u zdravicu i na njegovoj sjevernoj strani preko jedne ulazne stepenice imao je direktan prilaz iz vanjskog u unutrašnji prostor.

U ovom zapadnom prostoru zemunice, uz njezin rubni dio pri dnu, bio je ukopan kostur SJ 036 u skvrčenom položaju s glavom na sjevernoj, a nogama na južnoj strani, okrenut prema sredini zemunice (polažen na lijevi bok). Lubanja nije cijela ukopana nego samo njezin stražnji dio bez lica. Kostu su bile jako loše očuvane pa se nije mogla utvrditi njegova dužina "in situ". Kostur je bio zatrpan zemljom izmiješanom s ulomcima keramike, kamenim alatima i ostacima životinjskih kostiju. Zemlja je sadržavala veliki postotak gara (crna masna zemlja), a u njoj su nađeni i komadi pečene zemlje glatke površine na jednoj strani s urezanim žljebovima neodređenog ornamenta. Identični komadi nađeni su i u velikoj zemunici SJ 09 i to ispod grupa keramike, pa pretpostavljamo da su služili kao "žrtveni stolovi" za držanje keramičkih posuda.

Sl. 7. Slavonski Brod, "Galovo", velika zemunica SJ 09 s dvjema pećima SJ 030 i SJ 031 i tri ukopa ljudskih kostura SJ 033, SJ 034, SJ 035. Pogled prema sjeveru. (snimila K. Minichreiter)

Iznad kostura, među ulomcima keramike, nađeni su glineni diskovi s rupom u sredini - po dva u paru i glinena glava patke oko 30 cm iznad ostatka lubanje (MINICHREITER, K., 1999: 7 - 15). Po cijeloj zemunici bilo je rasutih rijetkih komadića keramike, a na zapadnoj strani ulaznih stepenica otkrivena je skupina cijelih poliranih kamenih sjekira različite veličine i sitnijih kamenih alatki - mikrolita (najveća skupina kamenih alatki na istraženom prostoru), što upućuje na mogućnost obrednog odlaganja kamenih sjekira (niti jedna nije upotrebljavana) odmah pokraj ulaza u zemunicu.

VELIKA ZEMUNICA SJ 09 S TRI UKOPA LJUDSKIH KOSTURA SJ 033, SJ 034, SJ 035 I DVIJE OBREDNE PEĆI SJ 030, SJ 031 - (SONDE B/2, B/3, B/4, C/2, C/3, C/4, D/3, D/4, D/5, E/3, E/4, E/5).

Istočno od male zemunice SJ 015 s jednim ljudskim ukopom otkrivena je velika izdužena zemunica (smjerom SZ - JI) u kojoj su bile izgrađene dvije obredne peći i ukopana tri ljudska kostura. Dužina zemunice iznosila je 15 do 16 m (SZ-JI), a širina 5 do 7 m (JZ-SI). Dno zemunice (u presjeku koritastog oblika) bilo je ukopano od svojeg ruba do dubine od 1 m (Sl. 2, 8).

Zemunica je imala samo jedan ulaz posebno oblikovan s dvije stepenice na istočnoj strani svojeg središnjeg prostora. Odabir ovakvog položaja ulaza u ovaj veliki prostor ima svoje logično objašnjenje: dolaskom u središnji prostor zemunice još uvijek su ljudski kosturi bili "daleko" od posjetitelja (kostur SJ 035 bio je ukopan oko 4 m južno, a kosturi SJ 033 i SJ 034 oko 10 m sjeverozapadno od ulaza), koji su ovdje na sredini zemunice najvjerojatnije obavljali obredne gozbe. Na ovom mjestu nađena je skupina keramičkog

posuda s ostacima životinjskih kostiju i kamenih alatki (sjekira s rupom), a ispod nje komadi pečene zemlje glatke površine na gornjoj strani, za koje pretpostavljamo da su bili dijelovi "žrtvenih stolova".

Ispod ove skupine bio je u zdravicu kultno ukopan govedi rog (Sl. 8), koji je istovjetan ukopu govedeg roga na dnu zemunice 10 u Zadubravlju (MINICHREITER, K., 1992.: 19) i obrednom ukopu životinjskih kostiju ispod podnice kuće K-1 u Obrima I u Bosni (BENAC, A., 1973.: 16). Drugi razlog izgradnje ulaza u zemunicu na njezinoj istočnoj strani je ispunjen prostor zapadno od nje u kojem je bila izgrađena mala zemunica SJ 015 s velikim trijemom SJ 021 oko nje, dok je prostor istočno od ulaza bio prazan bez građevinskih objekata (5 - 10 m slobodnog prostora do ruba istraženog terena). Obredno - ukopni prostor se nastavljao dalje prema istoku no zbog graničnog dijela parcele istraživanje nije bilo moguće provesti prema istoku (Sl. 2).

U južnoj polovici zemunice SJ 09 (južno od ulaza) otkrivene su tri skupine keramičkog posuda, životinjskih kostiju i kamenih alatki, grupirane u jednakom međusobnom razmaku od 2,5 do 3 m (kao vrhovi istokračnog trokuta - istočna, južna i zapadna skupina), dok skupina keramike i životinjskih kostiju s ukopanim rogom po položaju sjeverno od njih (nedaleko ulaza u središtu zemunice) čini s ovim trima skupinama skoro pravilan kvadrat. Između njih u sredini bio je ukopan ljudski kostur bez glave (SJ 035) u skvrčenom položaju (istok-zapad), okrenut prema središtu zemunice. Zbog loše očuvanosti kostiju nije se moglo utvrditi je li kostur ležao na lijevom ili desnom boku.

Kostur je bio zatrpan zemljom izmiješanom s ulomcima keramike i kamenim alatkama, među kojima je na 15 cm iznad kostura (s njegove sjeverne strane na koju je bio okrenut), otkriven minijaturni žrtvenik u obliku životinje s kupom na leđima i uz njega grudica okera (MINICHREITER, K., 1999.: 7-15, TAB. 2). Mali žrtvenik nije cjelovit, no najbliže analogije ovom žrtveniku su dva do sada otkrivena primjerka: jedan iz Donje Branjevine u Vojvodini, a drugi iz Endröda u Mađarskoj (KARMANSKI, S., 1988.: 2, T.IV; ISTI 1990: 3. T. IV), za koje se pretpostavlja da prikazuju divovarca. Od sva tri do sada otkrivena zoomorfna žrtvenika, primjerak iz Slavenskog Broda je najstariji, jer cjelokupna arheološka grada otkrivena na "Galovu" pripada ranom stupnju razvitka starčevačke kulture - linear A. U nalazištima starčevačke kulture, zoomorfna idoloplastika pripada najmalobrojnijoj skupini kulturnih predmeta, pa njihova namjena još uvijek nije do kraja istražena (možda su povezane s kultom plodnosti).

U sjevernom prostoru zemunice SJ 09 (Sl. 2, 9, 10, 11), na udaljenosti od 7 i 11 m sjeverozapadno od ulaza, uz njezin vanjski rub, bile su izgrađene dvije peći (SJ 030 i SJ 031), a između njih na dnu zemunice ukopana dva skvrčena ljudska kostura SJ 033 i SJ 034. Obje peći u Slavonskom Brodu samo su oblikom slične pećima u Zadubravlju (MINICHREITER, K., 1992.b: 37-45, sl. 1,5,6), dok je način izgradnje, položaj i sadržaj u njima (za razliku od Zadubravlja gdje su bile u naselju), namijenjen obredno-ukopnom prostoru.

Peć SJ 030 (Sl. 2, 10, 11) bila je izgrađena na sjevernom rubnom dijelu zemunice tako da je samo sa svojom stražnjom trećinom bila u zemunici. Izduženog oblika smjerom sjever - jug (poput cigare), bila je ukupne dužine 1,95 m (S-J) i širine 0,56 m (I-Z). Debljina stijenki peći bila je u prosjeku oko 9 cm, a očuvana visina 0,50 m. Otvor ložišta bio je na sjevernoj strani peći tako da se ložila s vanjske strane zemunice jer je u unutrašnjem prostoru u blizini peći bio ukopan ljudski kostur SJ 033. Inače su sve peći u starčevačkom naselju u Zadubravlju (četiri lončarske i

Sl. 8. Slavonski Brod, "Galovo", skupina posuda i govedi rog zapadno od ulaza u središtu zemunice SJ 09 (snimila K. Minichreiter)

dvije krušne peći smještene uz rubne dijelove zemunice) imale otvor ložišta okrenut prema unutrašnjosti zemuničnog prostora, što je odgovaralo njihovoj namjeni.

U načinu izgradnje među pećima na ova dva lokaliteta također postoje razlike. Peći u Zadubravlju bile su izgrađene od sitnih glinenih kuglica (potreba provođenja visokih temperatura pri pečenju glinenog posuda), dok su obje peći u Slavonskom Brodu izgrađene na drugačiji način: prvo je zaglađena glinena podnica iznad koje je pričvršćena pletena konstrukcija od šiblja-grana debljine 1 - 2,5 cm (kao košara) koja je potom s vanjske strane premazana glinom i spaljena (Sl. 10, 11). U unutrašnjosti peći, na njezinim stijenkama, ostali su negativni u obliku okomitih valjčića, poredanih jedan do drugoga, debljine oko 6 cm. Pletena konstrukcija bila je napravljena od tanjih i debljih grana, a na jednom mjestu ostao je dobro vidljiv negativ čvora kojim je bilo vezano pet grana. Na objema užim stranama (sjevernoj i južnoj) peć u vodoravnoj projekciji završava polukružno, a u njezinom južnom (stražnjem) dijelu ostao je očuvan dio kalote (Sl. 9). Ulazni otvor u peć (ložište) na njezinom sjevernom dijelu bio je polukružno nadsvođen i u njemu je ostala pougljenjena greda (dužine 28 cm i promjera 9 x 5 cm) položena na dno peći. U ovom dijelu peći nije postojala zaglađena podnica, dok je u srednjem i stražnjem (južnom) dijelu podnica dva puta premazivana, s tim da je u južnom dijelu bila jače pečena.

Sadržaj peći u potpunosti se razlikovao od onoga u Zadubravlju. Dok su u lončarskim pećima istog oblika u Zadubravlju nađeni ulomci malih slikanih posuda koje su se u njima peklo, u Slavonskom Brodu su u peći nađeni malobrojni dijelovi žrtvenih posuda i glineni predmeti neodređene namjene⁵. U južnom dijelu peći bio je u podnicu 2 cm reljefno utisnut kombinirani geometrijski lik, koji se sastojao od spojenog kruga (promjer 15 cm) i pravokutnika (10 x 6,5 cm). Namjena ovog objekta nije mogla biti utvrđena i valja istaknuti da je identičan geometrijski lik (krug - 29 x 25 cm i pravokutnik 15 x 10 cm) bio utisnut u zdravicu (4 - 8 cm) uz rub dna zemunice sa sjeverne (desne) strane ulaza u zemunicu. Presjek peći ima oblik slova "U" (Sl. 11). Podnica peći bila je na sredini 14 cm debljine, dok su stijenke peći bile 5 - 9 cm. Rušenjem peći otkrili smo, na dubini 30 cm ispod podnice, u zdravicu ukopane drvene grede, promjera 5 cm. Tri grede bile su položene vodoravno, u različitim smjerovima i razmacima, vjerojatno radi učvršćivanja tla.

⁵ Pokretni arheološki nalazi se obrađuju pa će biti objavljeni u posebnom radu.

U sjeveroistočnom prostoru zemunice SJ 09 bila je izgrađena još jedna peć SJ 031 u obliku cigare povezana polukružnim rubom zemunice uz koji je bila jedna stepenica "banak" prema dnu (Sl. 2). Orijehtacija obiju peći je ista (ložište na sjevernoj - vanjskoj strani zemunice), a međusobna udaljenost 4 m. Peć SJ 031 građena na isti način kao i peć SJ 030, bila je nešto većih dimenzija i puno lošije očuvana. Izgleda da je u vrijeme svojeg korištenja nekoliko puta obnavljana i dograđivana, na što upućuje nekoliko činjenica. Ukupna dužina peći SJ 031 iznosi 2,70 m (S-J), a u kraćoj fazi je dugačka samo 2 m jer na sjevernoj strani nedostaje podnica u dužini od 65 cm. U kraćoj peći podnica se sastoji od sloja pečene gline premazanog još jednim slojem sirove gline, a u južnom dijelu je preko ova dva sloja treći premaz gline (ukupna debljina 9 cm). Nivo podnice nije vodoravan nego se spušta prema jugu za 15 cm. Širina unutrašnjeg prostora peći je 50 cm, očuvana visina do 60 cm, a debljina stijenki do 15 cm. Peć je u svojem južnom dijelu nešto šira i završavala je kalotom. Na mjestu ložišta, koje je bilo jako razrušeno otkriven je jedan glineni objekt (možda kugla)⁶.

Između peći SJ 030 i SJ 031 bila su ukopana dva skvrčena ljudska kostura SJ 033 i SJ 034. Jugozapadno od peći SJ 030 otkriven je kostur položen na lijevi bok (smjerom sjever-jug) s glavom koja je bila okrenuta prema istoku. Kostu su jako loše sačuvane dok je glava ostala cjelovita. Kostur je ležao na 40 cm debelom sloju crne zemlje (iznad dna zemunice) i zatrpan je zemljom izmiješanom sa sitnijim ulomcima keramike i kamenim alatima.

Jugoistočno od kostura SJ 033, ukopan je još jedan kostur SJ 034 smjerom zapad-istok. Kostu su jako loše sačuvane i pokojnik je bio ukopan bez glave koja je trebala biti na zapadnoj strani. Ostaci ruku otkriveni su na zapadnoj strani, a ostaci nogu na istočnoj što upućuje da je kostur ležao na desnom boku. Kostur je bio zatrpan zemljom izmiješanom s rijetkim ulomcima keramike i samo nekoliko mikrolita. Ispod kostura u sloju crne zemlje bili su ulomci keramike i to veća koncentracija na zapadnoj strani gdje je trebala biti glava, dok je na istočnoj strani bilo samo nekoliko ulomaka keramike i malo spaljenih životinjskih kostiju.

Po rubovima zemunice SJ 09 nađene su mjestično rupe od malih kolaca kao i jedan okomiti stup (promjera 20 cm) na zapadnom obodu njezinog središta. S obzirom na to da unutar velikog prostora zemunice nisu nađeni tragovi okomitih stupova (kao u stambenoj zemunici skoro istih dimenzija sjeveroza-

Sl. 9. Slavonski Brod, "Galovo", peć SJ 030 u sjevernom dijelu velike zemunice SJ 09 (snimila K. Minichreiter)

padno od obredno- ukopnog prostora - Sl. 2, u kojoj se može s velikom preciznošću rekonstruirati njezina krovna konstrukcija), ostaje otvoreno pitanje kako je ovaj veliki prostor bio natkriven i je li uopće bio natkriven ili samo u jednom svojem dijelu, s obzirom na susjednu malu zemunicu koja je imala unutar i izvan svojeg prostora velike stupove i trijem.

Dr. S. Dimitrijević je pri objavi Gornjih Brezovljana predložio dvije mogućnosti krovne rekonstrukcije (DIMITRIJEVIĆ, S., 1978.: 84, sl. 8, 9) iznad zemunice, što može poslužiti kao jedna od mogućnosti natkrivanja i velike zemunice SJ 09 u Slavonskom Brodu. Možda je zemunica u svojem sjevernom dijelu između dviju peći bila prekrivena vodoravnim polaganjem oblica (koje imaju uporište na bankovima) u visini humusa. Tako složene oblice mogle su biti zatrpane zemljom i preko njih položena slama ili trska u obliku plitkog krova na dvije vode. Na ovakvu mogućnost pokrivanja sjevernog prostora zemunice ukazuje nekoliko elemenata: peći imaju ložište izvan zemunice i pristup pećima je s vanjske strane, unutar zemunice su dva ljudska ukopa preko kojih se sigurno nije hodalo, a u ovom sjevernom dijelu nisu otkrivene grupe keramike (obredne žrtve), što opet ukazuje na to da pristup ovom sjevernom prostoru nije bio dozvoljen. Središnji i južni dio zemunice je, vjerojatno, bio natkriven šatorastom krovnom konstrukcijom (ulaz, okomiti stup na zapadnom rubu i mali kolci po rubovima zemunice četiri grupe keramičkog posuđa s elementima "žrtvenih stolova".

JUŽNA DRVENA OGRADA SJ 020 I I JUŽNI PROLAZ - "JUŽNA VRATA" SJ 020 A-C (SONDE E-F/3-4)

Jugozapadno od velike zemunice SJ 09 otkriven je početak velike drvene ograde SJ 020, a istočno od nje niz okomitih stupova SJ 020 a-c koji su mogli biti dio

⁶ Vidi bilješku 5.

južnog prolaza "južnih vrata" u obredno-ukopni prostor. (Sl. 2). Naime, zbog graničnog oboda istraženog terena (i granice parcele koju koristi Cigłana), zemljište se nije moglo dalje istraživati prema jugu, pa su objekti SJ 020 ostali nedefinirani.

Na udaljenosti oko 2 m jugozapadno od oboda velike zemunice SJ 09, otkriven je početak velike drvene ograde (od gusto poredanih drvenih okomitih oblaca), koja od zemunice ide u smjeru juga i dalje zalazi u neotkopani dio terena. U istraženom dužini od 4 m vidljivo je da se radi o ogradi većih dimenzija, ukopanoj od 43 do 50 cm u jarku širine 95 cm u gornjem dijelu, a 44 cm na dnu, pa je ovo do sada najveća oграда otkrivena na ovom prostoru. Ograda na svojoj sjevernoj strani završava s dva oveća okomita drvena stupa (promjera 40 i 50 cm) vjerojatno veće visine, jer su bili zatrpani i učvršćeni zemljom u širini od 1 m uokolo njih.

Istočno od sjevernog završetka ograde SJ 020 na prostoru između ograde i južnog dijela velike zemunice SJ 09 otkriven je niz od triju velikih okomitih drvenih stupova (promjera 50 cm) koji su bili 20 cm ukopani u zdravicu u razmacima od 1,5 m od sjevera prema jugu. Njihov položaj i veličina daju mogućnost pretpostavci (uspoređujući ih sa zapadnim prolazom - "zapadnim vratima") da su stupovi zajedno sa završetkom ograde označavali južni prolaz tj. "južna vrata". Ova pretpostavka za sada ostaje otvorena radi nemogućnosti da se na ovoj strani nastavi s istraživanjem zemljišta.

JAMA SJ 011 S UKOPANIM (DJEČJIM ?) KOSTUROM SJ 012 (SONDA B/4)

U sjevernom dijelu istraženog terena, na udaljenosti od jednog metra sjeveroistočno od velike zemunice SJ 09 bila je plitko ukopana mala jama (Sl. 2). U vodoravnoj projekciji nepravilnog pravokutnog tlocrta, dimenzija 1,63 x 1,02 m, jama je bila koritasto ukopana u zdravicu do dubine 25 cm. U jami su nađeni ostaci (tragovi) sitnih kostiju i jedan komadić keramike (SJ 012). Pretpostavljamo da se ovdje radi o dječjem ukopu (peti ukop na ovom prostoru) jer su ljudske kosti na cijelom terenu bile znatno lošije očuvane nego životinjske. Ovaj ukop bio je u neposrednoj blizini sjeveroistočnog dijela zemunice gdje su bile dvije peći i dva ukopa odraslih individua.

JAMA SJ 013 (SONDE C/5 I D/5)

U istočnom istraženom terenu oko 3 m sjeveroistočno od središnjeg ulaza u veliku zemunicu SJ 09, otkrivena je mala plitka jama, ispunjena samo crnom

masnom zemljom s puno gari (Sl. 2). U vodoravnoj projekciji bila je skoro pravilna kružnica, s promjerom 1,18 m (S-J) i 1,02 m (I-Z), ukopana 10 cm u zdravicu.

S obzirom na otkriće brončanodobne nekropole grupe Barice-Gredani u gornjim slojevima iznad nalazišta (MINICHREITER, K., 1997.: 40-43) i pronalazak brončane narukvice u gornjem sloju iznad jame SJ 013, pretpostavljamo da je ova crna mrlja ostatak razorenog brončanodobnog paljevinskog groba, jer su neki grobovi u nekropoli dublje ukopani, pa su na više mjesta nađeni njihovi najdonji ostaci. Stoga jamu SJ 013 ne bi trebalo uvrstiti u objekte starčevačkog nalazišta.

JAMA SJ 018 (SONDE F/2 I F/3)

U južnom dijelu terena 4 m jugozapadno od velike ograde SJ 020 otkrivena je samostojeća manja jama (Sl. 2). U vodoravnoj projekciji elipsoidnog oblika imala je promjer 1,97 m (I-Z) i 1,46 m (S-J) ukopana do dubine od 43 cm. U njoj je nađeno nekoliko cijelih posuda, mikrolita i jedna životinjska kost. Na svojoj jugoistočnoj strani imala je malu stepenicu, vjerojatno

Sl. 10. Slavonski Brod, "Galovo", južni dio peći SJ 030 s podnicom i utisnutim objektom u njoj. (snimila K. Minichreiter)

ulazni dio. Namjena ove jame nije posve jasna, pa ostavljamo mogućnost da su ovdje bile polagane i zatrpane zemljom cijele posude pri određenim obredima.

JAMA SJ 022 (SONDA D-E/5)

Jugoistočno od velike zemunice SJ 09, simetrično ukopana (od zamišljene uzdužne osi velike zemunice SJ 09) na suprotnoj strani od jame SJ 024, otkrivena je jama SJ 022, čiji je otkopan samo zapadni dio radi ograničenog iskopa terena (Sl. 2). Jama je u vodoravnoj projekciji nepravilnog oblika, dimenzija 1,47 x 2,55 m (otkopani dio) dubine 0,56 m. Jama je bila ispunjena sa svega nekoliko ulomaka keramike, a njezin oblik i sadržaj su najbližiji proširenjima na završecima velikih ograda pa je možda i ova jama bila završetak jedne od velikih ograda oko ovog prostora.

OTPADNA JAMA SJ 024 (SONDA F/4)

Jugoistočno od velike drvene ograde SJ 020 i južno od velike zemunice SJ 09 bila je jedna otpadna jama, koja je samo malim svojim dijelom ostala neotkopana, radi ograničenog iskopa terena na ovoj strani (Sl. 2). U vodoravnoj projekciji skoro pravilna kružnica, dimenzija (1,90 x 1,95 m), bila je stepenasto ukopana do dubine od 40 cm. U njoj su nađeni ulomci keramike, ostaci životinjskih kostiju i mikroliti.

JAMA SJ 026 (SONDE G/2 I G/3)

U južnom dijelu terena, na 3 m južno od jame SJ 018, otkrivena je mala plitka jama, u vodoravnoj projekciji nepravilnog kružnog oblika, dimenzija 0,90 x 1,10 m ukopana u zdravicu samo 21 cm (Sl. 2). Jama je bila ispunjena crnom zemljom bez arheoloških nalaza. Pretpostavljamo da bi i ova jama mogla biti ostatak brončanodobnog paljevinskog groba kao i jama SJ 013 pa ju ne bi trebalo uvrstiti u objekte starčevačkog nalazišta.

JAMA SJ 028 (SONDA F/4)

Uz jugoistočni profil iskopanog terena u sondi F/4 iskopan je samo sjeverozapadni dio jame SJ 028 koja se dalje nastavljala u neotkopani dio terena, pa je ova jama ostala neodređena (Sl. 2).

OBJEKTI NA VISOKIM OKOMITIM KOLCIMA U ISTOČNOM PROSTORU.

U istočnome dijelu istraženog terena u sondama A/5, A/6, B/4, B/5, B/6 i C/5 otkrivene su mnogobroj-

ne rupe od tankih okomitih kolaca promjera 5 - 7 cm, ukopanih do 10 cm u zdravicu. Neki od njih bili su složeni u nizovima i na nekim mjestima su ukopani jedan do drugoga, po dva kolca zajedno.

Namjena i oblik ovih objekata nije sasvim jasna, no uočava se velika sličnost s nizovima kolčića u istočnome dijelu starčevačkog naselja istraženog kod Zadubravlja u kojem su ovi nizovi kolčića rekonstruirani kao objekti za spremanje i sušenje hrane, što bi mogla biti jedna od mogućnosti ovakvih objekata kada su nađeni u naselju (MINICHREITER, K., 1992.: 31). Tom prilikom nismo isključili mogućnost da su u ovim objektima u Zadubravlju možda "sušili" pokojnike prije ukopa⁷. Ograničenjem daljnjeg istraživanja zemljišta u Zadubravlju prema istoku (istočno od nizova okomitih kolčića) radi prokopa velikog lateralnog kanala Biđ i šume topola na trasi autoceste, nismo mogli utvrditi je li se na ove objekte možda nastavlja starčevački lokalitet s ukopima i u tom slučaju mogla bi se nešto sigurnije utvrditi namjena ovih objekata.

Otkriće identičnih nizova okomitih kolaca u Slavanskom Brodu, na istočnom zemljištu obredno-ukopnog prostora, gdje je istraživanje ograničeno rubom parcele Ciglane, pruža mogućnosti pretpostavci da su možda na ovim objektima na visokim kolcima "sušili" pokojnike ili ih izlagali pticama⁸ prije završnog ukopa u zemlju (MELLART, J., 1967.: 167, 169, sl. 47). Za sada takve mogućnosti ostaju otvorene i samo kao moguće pretpostavke budućim istraživanjima obredno-kulturnih običaja ranog neolitika.

Detaljan prikaz i analiza arhitekture obredno-ukopnog prostora omogućili su po prvi puta sagledavanje obreda pri planiranom ukapanju pokojnika i ukazali na razmišljanje stanovnika o zagrobnom životu i povezanosti živih i mrtvih, u vremenu ranog neolitika i početku razvitka starčevačke kulture ne samo na našim prostorima nego i u cijelom kulturnom kompleksu starčevačke kulture u ovom dijelu Europe.

Istraživanja u Slavanskom Brodu omogućila su objavu prvih arheoloških dokaza, koji će biti temelj daljnjim proučavanjima života najranijih zemljoradničkih kultura na našem tlu, čije kulturne tekovine prepoznajemo tijekom mlađih razdoblja neolitika u srednjoeuropskim prostorima;

⁷ Bilješka u dnevniku terenskih radova na lokalitetu u Zadubravlju 1989.-1991. g.

⁸ U neolitičkim svetištima, npr. iz Çatal Hüyük, na zidnim freskama ptice se javljaju u kombinaciji s ljudskim figurama, povezano s obrednim kultima – lešinari u letu iznad ljudskih likova bez glave.

- samo odabrani članovi plemenske zajednice ukapaju se unutar naselja
- prostor gdje se ukapaju mrtvi izdvojen je i ograđen drvenim ogradama između kojih je na nekoliko mjesta prolaz ("sjeverna, zapadna i južna vrata"). Kružno ograđeni prostor unutar kojeg su ljudski ukopi otkriveni u Slavonskom Brodu za sada su najstariji ove vrste na tlu Europe. Pretpostavljamo da je obredno-ukopni prostor bio na sjevernoj i istočnoj strani (kao na istraženom zapadnoj i južnoj) zaštićen kružnim drvenim ogradama i da je zauzimao sveukupno prostor od 1.962 m², što je deset puta veća površina od kružno ograđenog središta naselja u Zadubravlju (površina 176 m²). S obzirom na relativno malu površinu oko koje je bila izgrađena, kružna ograda u Zadubravlju imala je samo jedna "vrata" - ulaz i to na istočnoj strani gdje su u neposrednoj blizini bile dvije stambene zemunice (MINICHREITER, K., 1992., sl. 11, 18). Između kružnih ograda u Slavonskom Brodu, s obzirom na veliki prostor koje omeđuju, morali su postojati na više mjesta prolazi, što su potvrdili nalazi na terenu - sjeverna, zapadna i vjerojatno južna vrata, pa pretpostavljamo da je i na istočnoj strani (neistraženi dio terena na kojem se dalje prema istoku prostire starčevačko naselje) također mogao biti prolaz iz naselja u ovaj ograđeni prostor.

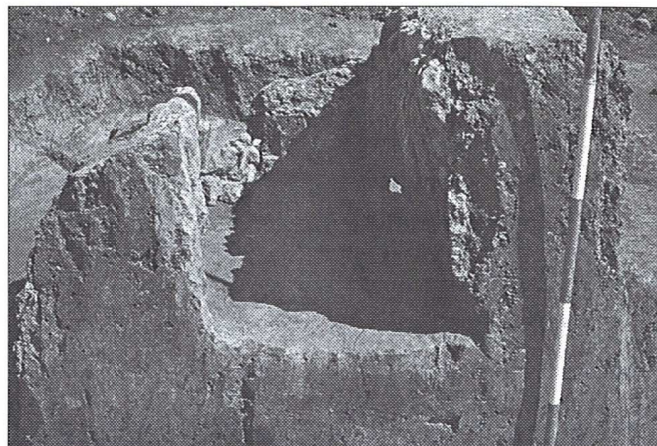
Kružno ograđeni prostor u Zadubravlju, pripada istoj - ranoj fazi starčevačke kulture (Linear A - stupanj), ali unutar njega nisu nađeni nikakvi objekti niti ukopi.

- pokojnici su ukapani u zemunicama koje su oblikom slične zemunicama u naselju.

Ne postoji pravilo koliko pokojnika je ukopano u zemunici, ipak želimo naglasiti da pokojnici imaju približno jednaku kvadraturu prostora u koji su ukopani. U manjoj zemunici SJ 015 jedan ljudski kostur je ukopan u prostoru od 25 m², dok su u velikoj zemunici SJ 09 ukopana tri ljudska kostura na površini od 105 m² i to: u sjevernom dijelu dva ljudska kostura na 50 m² i južnom dijelu zemunice jedan ljudski kostur na 25 m² jer su u središnjem prostoru (30 m²) obavljali određene obrede u njihovu čast.

U većoj zemunici u blizini kostura, otkrivene su dvije obredne peći koje su oblikom identične pećima za pečenje finog posuda u starčevačkom naselju u Zadubravlju, ali koje su bile malo u upotrebi, možda samo u određeni dio godine pri paljenju obrednih vatri.

Na obavljanje određenih obreda u čast pokojnicima ukazuje i votivno prilaganje kamenih sjekira manjih

Sl. 11. Slavonski Brod, "Galovo", presjek peći SJ 030 u njezinom središnjem dijelu (snimila K. Minichreiter)

dimenzija koje nisu bile u upotrebi, koje su nađene u grupi uz zapadnu stranu ulaza u malu zemunicu, gdje su ostavljene odjedanput ili možda po jedna pri svakom posjetu pokojniku. U velikoj zemunici SJ 09 grupe keramičkih posuda i komadi "žrtvenih stolova" raspoređeni u pravilnom razmacima opet ukazuju na obrede u čast pokojnicima.

Ukapanje pokojnika bez glave ili bez lica (samo je jedan kostur ukopan cjelovit) opet ukazuje na kultove i obrede tijekom ranog neolitika.

Ukapanje u skvrčenom položaju na desnom ili lijevom boku uobičajeno je za neolitičke kulture, a isto tako i zatrpavanje pokojnika zemljom izmiješanom s komadima keramike, glinenim figuricama, malim žrtvenicima i sitnim kamenim alatima.

Grudica okera sjeverno od kostura SJ 035 možda ukazuje na bojanje pokojnika pri ukopu.

Istraženi dio prapovijesnog naselja na zemljištu "Galovo-ciglana" tek je mali dio istočnog naselja starčevačke kulture na području Slavenskog Broda (MINICHREITER, K., 1997.a, 22), za koje pretpostavljamo da se prostiralo na površini od 20.000 m².

Otkrića još dvaju istovremenih naselja starčevačke kulture na širem gradskom prostoru Slavenskog Broda - 2 km sjevernije na "Igraču" u Bukovlju (sjeverno naselje) i oko 2 km zapadnije u okolici Poljoprivredne škole blizu Glogovice (zapadno naselje) upućuje na to da je ovaj prostor bio početkom neolitika ne samo značajno zemljopisno središte Slavonije, nego i važno križište najstarijih prapovijesnih putova od sjevera (Panonske nizine) prema jugu (brdovitom Balkanu) i prelaz preko rijeke Save, koja je bila glavna transversala od Alpa na zapadu do Dunava i dalje do Crnog mora na istoku.

LITERATURA

- BENAC, A., 1973., Obre I, Neolitsko naselje starčevačko-impresno i kakanjske kulture na Raskršću, *GZMS n.s.sv. XXVII/XXVIII – 1972./1973.*, Sarajevo: 1-172
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1978., Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Izdanje HADa sv. 2*, Zagreb: 71-128
- DIMITRIJEVIĆ, S., TEŽAK-GREGL, T., MAJNARIĆ-PANDŽIĆ N., 1998., *Prapovijest*, Zagreb: 1-390
- KARMANSKI, S., 1988., Nekoliko novijih nalaza zoomorfne idolooplastike na lokalitetu Donja Branjevina, *rezultati istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina (Referati i izvještaji)*, Odžaci: 1-8
- KARMANSKI, S., 1990., Einige Neufunde zoomorphen Idoloplastik aus Donja Branjevina. *Donja Branjevina*, Odžaci: 1-5
- MARKOVIĆ, Z., 1993., Neolitička, eneolitička i rano-brončanodobna naselja u sjevernoj Hrvatskoj, *Arheološka istraživanja u Slavanskom Brodu i brodskom Posavlju*, Izdanje HADa sv. 16/1991., Zagreb: 113-126
- MARKOVIĆ, Z., 1994., *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*, Koprivnica: 1-302
- MELLART, J., 1967., *Çatal Hüyük*, London: 1-232
- MINICHREITER, K., 1992., *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Dizertacije i monografije 1, Zagreb: 1-104
- MINICHREITER, K., 1992.a, Ranoneolitička arhitektura sjeverne Hrvatske, *Poročilo XX*, Ljubljana: 17-26
- MINICHREITER, K., 1992.b, Peći u starčevačkom naselju kod Zadubavlja, *Opvsca 16*, Zagreb: 37-47
- MINICHREITER, K., 1993., Arhitektura starčevačkog naselja kod Zadubavlja, *Arheološka istraživanja u Slavanskom Brodu i brodskom Posavlju*, Izdanje HADa, sv. 16/1991., Zagreb: 97-111
- MINICHREITER, K., 1997., Zaštitna arheološka istraživanja obredno-ukopnog prostora starčevačkog lokaliteta u Slavanskom Brodu, *Obavijesti HADa 3/1997.*, Zagreb: 40-43
- MINICHREITER, K., 1997.a, Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, *PrilInstArheolZagreb*, 11-12/1994.-1995., Zagreb: 7-36
- MINICHREITER, K., 1999., Zoomorfna idolooplastika obredno-ukopnog prostora starčevačkog lokaliteta na Galovu u Slavanskom Brodu, *PrilInstArheol u Zagreb*, 13-14/1996.-1997., Zagreb: 7 - 15
- MINICHREITER, K., 1999.a, Slavonski Brod, Galovo-ciglana, sustavna istraživanja starčevačkog lokaliteta u 1998.g., *Obavijesti HADa 1/1999*, Zagreb: 25-29
- MINICHREITER, K., 1999.b, Arheološka istraživanja naselja i obredno-ukopnog prostora starčevačke kulture u Slavanskom Brodu, *GSM 57*, Županja (u tisku)
- MINICHREITER, K., 1999.c, Otkriće naselja i obredno-ukopnog prostora prvih stanovnika na području Slavanskog Broda, *Vijesti 9, God.Muz.Brod.Posav. Slavonski Brod* (u tisku)
- PETRASCH, J., 1990., Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa, *BRGK 71*, Mainz am Rhein: 409-528
- TRNKA, G., 1991., Studien zu mittelneolithischen Kreisgrabenanlagen, Wien: 1-338

KRATICE

- BRGK - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. (Frankfurt a.Main / Berlin)
- God. Muz.Brod.Posav.- Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja (Slavonski Brod)
- GSM - Glasnik slavonskih muzeja. (Vukovar / Županja)
- GZMS - Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Sarajevo)
- HAD - Hrvatsko arheološko društvo (Zagreb)
- Opvsca - Opvscla Archaeologica. (Zagreb)
- Poročilo - Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji.(Ljubljana)
- PrilInstArheolZagreb - Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreb. (Zagreb)

SUMMARY

During the first year of systematic archaeological research in summer 1997. at the locality "Galovo-ciglana" in the eastern part of Slavonski Brod (Posavina, central Slavonia, northern Croatia) ritual - burial area of Starčevo culture was discovered.

It was marked and bordered with wooden fence and built inside one of the biggest settlements of the early phase of Starčevo culture (Linear A - level) in this part of Europe (picture 2).

In the oldest culture of Neolithic in Pannonia and Balkans, burials of human skeletons were rarely found. In the whole area of cultural complex of Starčevo culture (northern Croatia, Voivodina, Serbia, Kosovo, northern Macedonia, eastern and central Bosnia), which includes regional types of Starčevo culture (Körös in Hungary and Romania, Čavdar - Kremikovci - Karanovo in Bulgaria, Anzabegovo - Vršnik in Macedonia) from 453 settlements (66 in Croatia), only in 64 settlements were found human burials (3 in Croatia), which is only 14% (0.6% in Croatia) of Starčevo culture findings with human burials. That is why discovery of human burials in Slavonski Brod is of special significance, because large area of Starčevo culture 1.150 m² was explored in the beginning of systematic archaeological work. We suppose that this finding place expands on the area of 20.000 m² and it is the biggest settlement of early Neolithic, discovered in wider Pannonian area. Heretofore discovered skeletons at the localities of Starčevo culture were buried in sod-houses or pits inside settlements among housing sod-houses and do not have special peculiarities (Marković 1994., 43-44). A great defect in finding rare localities with skeleton burials is that in all finding places only small areas were examined, so in most finding places the shape of sod-houses or pits could not be seen in totality. Examinations of greater area in Slavonski Brod enabled discovery of wooden fence around the area with burials, which was separated in the settlement. Such wooden fences around necropolis were also found in countries of central Europe (Austria, Hungary, Germany, Czech Republic and Slovakia) and belong to younger cultures of Neolithic (Truka 1991., 1-133; Petrasch 1990., 409-528), while wooden fences and ritual-burial area in Slavonski Brod is the oldest finding of this kind in Europe. Wooden fences around places where only the chosen members of the tribe were buried shows that this area was separated as the important and sacred one. Although Starčevo culture settlements are being examined for more than hundred years, their necropolises have still not been found.

Archaeological research in Slavonski Brod is documented according to the most recent archaeological methods, so that the numbers of mobile and fixed objects mark the numbers of stratigraphic units SJ.

Big sod-house SJ 09 and small sod-house SJ 015 dominate ritual-burial space. In big sod-house there were three human skeletons SJ 033,034,035 and in a small one SJ 015 only one skeleton. In northern part of the big sod-house SJ 09 two ritual furnaces SJ 030 and SJ 031 were discovered (pictures 2,7,9,10,11), similar to the furnaces in Starčevo sett-

lement in Zadubravlje (Minichreiter 1992., 37-45, pictures 1,5,6). The entrance of the sod-house SJ 09 had two steps in the central eastern part. In the middle of the sod-house there were some ceramic vessels with the remains of animal bones and stone tools, and pieces of baked soil. Under this heap we found a cattle horn (picture 9), similar to the one found in Zadubravlje (Minichreiter 1992., 19) and in Obri I in Bosnia (Benac 1973., 16). In the southern part of big sod-house around burial SJ 035, at the western, southern and eastern side, there were piles of ceramics vessels, animal bones and "sacrificial tables".

In the small sod-house SJ 015, west from the big one, one human skeleton was buried, together with pieces of ceramics, stone tools, pieces of animal bones and parts of "sacrificial tables". Above the skeleton we found four clay discs with the whole in the middle and duck head made of clay (Minichreiter 1999. 7-15). In the northern part there was one step at the entrance, and in the western entrance there was the biggest heap of stone axes and stone tools, probably for cult purposes. Around the small sod-house SJ 015 we found holes from wooden posts (pictures 6a,b,c,d), which points to the importance of the deceased inside the tribal community.

Big fences SJ 07, on the northwest side of ritual-burial area (pictures 2,3) are interrupted at the western side, where the row of big vertical posts held the construction of "western gate" - passage from the settlement into this separated space.

Detailed survey and analysis of ritual-burial space architecture enabled, for the first time, foreseeing of rituals during burials, and consideration of the dwellers on life after death in early Neolithic and in the beginning of Starčevo culture not only in Croatia but in the whole cultural complex of Starčevo culture in this part of Europe. Explorations in Slavonski Brod enabled publishing of the first conclusions, which will be the basis for further research work of the earliest cultures in Croatia:

- only the chosen members of the tribe are buried inside the settlement
- the burial space is separated with wooden fences among which there are several passages ("northern, western and southern gate"). The finding place in Slavonski Brod is the oldest one of that kind in Europe.

We suppose that ritual-burial space was in the northern and eastern part, protected with wooden fence and occupied the area of 1.962 m² which is ten times bigger than the one in Zadubravlje (176 m²). Both places belong to the early phase of Starčevo culture (Linear A - level), but in Zadubravlje were not found any burials.

- the deceased were buried in sod-houses similar to those in the settlement

- there isn't a rule on how many deceased are buried in one sod-house, but we would like to stress that all the deceased have the same area of the space in which they are buried. In smaller sod-house SJ 015 there is one skeleton SJ 036 buried in the space of 25 m², while in big sod-house SJ 09 there are three skeletons of the area 105 m² (two in the north

part - 50 m² and one in the south part - 25 m², while the central part - 30 m² was used for rituals).

- in bigger sod-house SJ 09 near the skeletons SJ 033 and 034, two ritual furnaces SJ 030 and 031 were discovered, the same as those found in Zadubravlje. Ritual furnaces in Slavonski Brod were not in use very often.

- votive stone axes of small dimensions, used for some rituals, were found next to the west side of entrance stairs of the small sod-house SJ 015. In the big sod-house SJ 09, ceramic vessels and pieces of "sacrificial tables" were arranged in symmetrical intervals, showing that they were used for rituals

- burials of the deceased with no heads or faces suggest cults and rituals during early Neolithic

- burials in shrivelled position on the right or left side were common in Neolithic culture, as well as the covering of the

deceased with soil, pieces of ceramics, clay figurines, small altars and little stone tools

- small clot of ocher north from the skeleton SJ 035 maybe shows that the deceased were painted during the rituals.

The explored part of pre-historic settlement "Galovo-ciglana" is just a small part of eastern settlement of Starčevo culture (Minichreiter 1997., 22), for which we suppose was at the area of 20.000 m².

Discoveries of two similar settlements of Starčevo culture near Slavonski Brod - 2 km north of "Igrač" in Bukovlje and 2 km west from Agricultural school near the river Glogovica, show that this area was an important crossroads of the oldest pre-historical roads from the north (Pannonian valley) to the south (Balkans) and crossing of the river Sava, Which was the main transversal from the Alps in the west to the Danube and Black-sea in the east.